ਸ਼੍ਰੀ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦਾ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ

(ਪੁਨਰ-ਸਮੀਖਿਆ)

ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

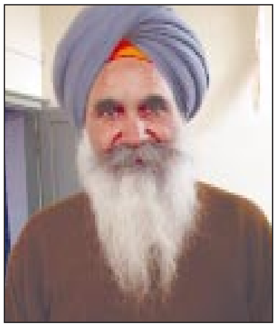

ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕਿਸ਼ਤ ਤੁਸੀਂ ਫਰਵਰੀ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹੋ—*ਸੰਪਾਦਕ*

1800 ਈ. ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਰਚਿਤ *ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼* ਸਿਖ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਦਿਆਂ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਦੇ ਗੁਰੂ-ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਅੰਸ਼ ਹੂਬਹੂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੋਂ

ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਨਿਕ ਬਾਣੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਕਥਨ—*ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਅਬ ਦੀਜੈ। ਜਿਵ੍ਹ ਤਿਲਕ ਕਲਜੁਗ ਰਖ ਲੀਜੈ।* ਅਤੇ *ਕੀਆ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ। ਜੰਞੂ ਤਿਲਕ ਕੀ ਰਾਖਾ।*—ਇਹੋ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਿਖ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਇਤਨੇ ਆਤਮ-ਰਸ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲ-ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਬਚਨ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਫੁਟ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। 'ਠੀਕਰ ਫੋਰਿ ਦਿਲੀਸ ਸਿਰ ਹਰਿ ਪੁਰਿ ਕੀਆ ਪਿਆਨ। ਗੁਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂ ਆਨ' ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਨੇ ਇਸ ਉਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਅੰਕਿਤ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਨੂੰ ਹਰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖ ਨਿਰਸੰਸੇ ਗੁਰੂ-ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਕੀ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਨ ਵਾਲੀ ਸਮੱਗਰੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਕੁਝ ਤਰਕਸ਼ੀਲਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ਅਵਤਾਰੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ *ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼* ਵਿੱਚ ਆਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਸਵਾਰਥੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਤੱਕ ਮੂਰਖ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ?

ਸ੍ਰ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ' ਨੇ ਇਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਪੰਕਤੀਆਂ ਕੱਢ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਵੀ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੱਤ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਥੋਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ *ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼* ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਮੱਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਲੇਖਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪਠਨ-ਪਾਠਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ—

ਸਤਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹਿਓ ਬਖਾਨ।
ਮੈ ਭਾਖਾ ਰਚੀ ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਗਮ ਸੁਜਾਨ।...
ਭਾਖਾ ਰਚੀ ਦਿਆਲ ਗੁਰ ਸਭ ਮਨ ਭਏ ਅਨੰਦ।

(ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਆਨੰਦਿਤ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਉਂ ਸੋਗ ਵਰਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)?

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਸਮੇਂ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ-ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

ਤੇਜ ਤੇਜ ਜੋ ਚੰਡੀ ਬਾਣੀ। ਸੋਊ ਪਾਹੁਲ ਕੇ ਮੱਧੈ ਠਾਣੀ। ਅਤੇ
ਔਂ ਅਨੰਦ ਰਹਿਰਾਸ ਜਪੱਯੋ। ਚੰਡੀ ਬਾਣੀ ਖੜੇ ਪੜ੍ਹਯੋ।

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ—

ਖਗ ਖੰਡ ਬਿਹੰਡੰ ਖਲ ਦਲ ਖੰਡੰ ਅਤਿ ਰਣ ਮੰਡੰ ਬਰਬੰਡੰ।
(ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਹੈ)।

ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ***ਮਿਤਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ*** ਕਿਸੇ ਆਸ਼ਿਕ ਦਾ ਹੀਰ-ਰਾਂਝੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਆਸ਼ਿਕਾਨਾ ਟੋਟਕਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੈਵੀ-ਇਸ਼ਕ ਪੂਰਨ ਜੋਬਨ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਸਾਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਏ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀ ਪੂਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਤਨਾ ਸਨੇਹ ਸੀ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਵੀ ਇਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਦੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ੰਕਾਵਾਦੀ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ

ਕਿ ਅਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਵੀ ਸੰਦਿਗਧ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸਮੁਚਿਤ ਉਲੇਖ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮਝਦਾਰ ਸਦਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਰਗ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਨਾਕਾਮ ਹੈ ਕਿ ਰਹੁਰੀਤੀ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਸੀਨਾ-ਬ-ਸੀਨਾ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਜੀਵਿਤ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ *ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਗਿਆਨ* ਰਹੁਰੀਤੀ ਸਬੰਧੀ ਉਹ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਜੋ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮ੍ਰਿਤੀ (ਯਾਦਾਸ਼ਤ) ਰਾਹੀਂ ਸੁਰਜੀਤ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਰਹੁਰੀਤੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਉਸ ਰਹੁਰੀਤੀ ਦਾ ਇਲਮ ਵੇਖ ਕੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨਿਰਬਾਧ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ 40-50 ਸਾਲ ਤੱਕ ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਰੁਕ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਭਰਮ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ

ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ 160 ਕੁ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਵੀ ਅਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸਬੰਧੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਵਿਧਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਵਿਆਪਕ ਸੰਮਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਕੁਝ ਪਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ—

ਜੋ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਸਿਖ ਹੋਵੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ *ਜਪ ਜੀ* ਸੰਪੂਰਨ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ *ਜਾਪੁ ਜੀ* ਕਾ ਆਦਿ-ਅੰਤ ਕਾ ਏਕ-ਏਕ ਛੰਦ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ *ਰਹਿਰਾਸ* ਦੀ *ਚੌਪਈ* ਅਤੇ *ਅਨੰਦ ਜੀ* ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਅੰਤ ਦੀ ਪਉੜੀ ਸਹਿਤ ਪੜ੍ਹੇ।....ਅਥਵਾ ਦਸ ਸਵੈਯੇ *ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ* ਕੇ ਪੜ੍ਹਨੇ।

ਇਸ ਕਥਨ ਤੋਂ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 160 ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਮ ਸਿਖ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਸਮੇਂ *ਜਪੁ*, *ਜਾਪੁ* ਆਦਿ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਨਾ ਪਤਾ ਹੋਣ। ਦੂਜੀ ਉਦਾਹਰਣ *'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'* ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ—

ਪਾਹੁਲ ਖੰਡੈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਜਲ ਮਧ ਆਨ ਮਿਠਾਈ ਪਾਈ।
ਤਿਹ ਮਧ ਰਾਖੀ ਕਰਦ ਗਡਾਇ। ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਖੀ ਕਰਦ ਧਾਰੇ ਦਾਇ।
ਦੋਹਰਾ—ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਸਤਿਨਾਮ ਗਹਿਓ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਉਚਾਰ।
ਅਕਾਲ ਅਕਾਲਹ ਜਾਪ ਕਰ ਤੇਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਜ ਧਾਰ।
ਚੌਪਈ—ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਗੌਤੀ ਵਾਰ ਜੁ ਪੌੜੀ। ਪੜ੍ਹ ਪ੍ਰਥਮੈ ਆਪ ਸਤਿਗੁਰ ਜੋੜੀ।
ਨੌਂ ਪਤਸ਼ਾਹੀਅਨ ਲਯੋ ਧਿਆਇ। ਅਬ ਦਸਮਨ ਪਰ ਹੋਈਂ ਸਹਾਇ।
ਬਹੁੜ ਸਵੱਯੇ ਬੱਤੀ ਉਚਾਰੇ।
ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖੋਂ ਸਵਾਰੇ।
ਤੇਜ ਤੇਜ ਜੋ ਚੰਡੀ ਬਾਣੀ।
ਸੋਊ ਪਾਹੁਲ ਏ ਮੱਧੈ ਠਾਣੀ।

(ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਸ ਨੇ ***ਖਗ ਖੰਡ ਬਿਹੰਡੰ ਖਲ ਦਲ ਖੰਡੰ*** ਵਾਲਾ ਪੂਰਾ ਪਦ ਲਿਖਿਆ ਹੈ)।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ 'ਭੰਗੂ' ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਅਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਸਾਦ-ਮੁਰਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਵਸਥਿਤ ਤਥ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ *ਜਪੁ* ਅਤੇ *ਜਾਪੁ* ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਦਾ। ***ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਗੌਤੀ ਵਾਰ ਜੁ ਪੌੜੀ*** ਲਿਖਣ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਅਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਅਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਵੇਲੇ ਮਰਯਾਦਾ ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਹਾਸਿਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹੋ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ-ਬੋਲੀ, ਕਾਵਿ ਰੂਪ, ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤਾ ਅਤੇ ਅੰਕਿਤ ਸੰਮਤ ਆਦਿ ਵੇਖ ਕੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਇਕੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਇਹ ਵੀ ਤਰਕ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ-ਬੋਲੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਇਕ-ਸਮਾਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਿਲਕੁਲ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ* ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਰੀ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਰਚਇਤਾ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੈ। ਫ਼ਰੀਦ, ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਹ ਪਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਰਲਾਇਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਲ ਸਕਦੇ—

ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਕਵਾਨ ਸੋ ਭੋਜਨ ਕਹੀਏ ਲੁਚੀ ਲੋਚਾ ਪੂਰੀ।

ਮਿਠਿਆਈ ਰਸ ਕਰਿ ਬੋਲੇ ਤਾ ਮਨੁ ਰਹੇ ਹਜੂਰੀ। ਅਤੇ
ਅੰਗ ਰੂਪੁ ਹਮਾਰਾ ਅਚਰਜੁ ਕਹੀਐ ਹਮਾਰੀ ਜਾਤਿ ਅਜਾਤੀ।
ਠਉਰ ਹਮਾਰੀ ਓਹੀ ਕਹੀਐ ਜਹਾ ਦਿਨਿ ਅਰ ਨਾਹੀਂ ਰਾਤੀ। ਅਤੇ
ਮਾਈ ਹਮਾਰੀ ਮਨਸਾ ਹੋਤੀ ਤਿਸ ਕਾ ਮੂੰਡ ਮੁਡਾਇਆ।
ਦੁਰਮਤਿ ਹਮਾਰੀ ਦਾਦੀ ਕਹੀਏ ਤਿਸ ਕਾ ਕੰਨ ਛਿਦਾਇਆ।

ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ, ਚਾਲ, ਅਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੇ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀ ਇਕੋ ਸ਼ੈਲੀ, ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਛੰਦ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਚੌਬੀਸ *ਅਵਤਾਰ* ਅਤੇ *ਦੇਵੀ ਚਰਿਤ੍ਰ* ਲਿਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗ੍ਰੰਥ-ਕਰਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—
ਜੇ ਜੇ ਚਰਿਤ ਪੁਰਾਤਨ ਲਹੇ। ਤੇ ਤੇ ਅਬ ਚਹੀਅਤ ਹੈਂ ਕਹੇ।**.....**
ਪ੍ਰਥਮੇ ਸਤਿਜੁਗ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਲਹਾ। ਪ੍ਰਥਮੈ ਦੇਬਿ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕੋ ਕਹਾ।...
ਪਹਿਲੇ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਬਨਾਯੋ ਨਖ ਸਿਖ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਭਾਖ ਸੁਨਾਯੋ।
ਛੋਰ ਕਥਾ ਤਬ ਪ੍ਰਥਮ ਸੁਨਾਈ। ਅਬ ਚਾਹਤ ਫਿਰਿ ਕਰੌਂ ਬਡਾਈ।

ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਿਸ਼ਣੂ ਦੇ ਚੌਵੀ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ *'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ'* ਨੂੰ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਚੌਵੀ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦਾ ਅੰਗ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਵੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਇਕੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਹੈ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ *ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ* ਸਹਿਤ ਚੌਬੀਸ *ਅਵਤਾਰ* ਅਤੇ *ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ* ਕੇਵਲ ਇਕ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਭੰਗਾਣੀ ਆਦਿ ਯੁੱਧਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ***ਅਥ ਕਬਿ ਜਨਮ ਕਥਨੰ*** ਅਤੇ ***ਕਬਿ ਬੰਸ ਵਰਣਨ*** ਵਰਗੇ ਸਿਰਲੇਖ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੇ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਉਸੇ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ੍ਵੈਜੀਵਨੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 'ਕਬਿ' ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ***ਠਾਢ ਭਯੋ ਮੈ ਜੋਰਿ ਕਰ, ਜੋ ਨਿਜ ਪ੍ਰਭ ਮੋ ਸੋ ਕਹਾ ਹੌ ਜਗ ਮਾਹਿ, ਮੁਰ ਪਿਤ ਪੂਰਬ ਕੀਅਸਿ ਪਯਾਨਾ*** ਆਦਿ ਪਦਾਂ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ *ਕਬਿ ਬਾਚ* ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤ੍ਰ ਕਬਯੋ ਵਾਚ ਵੇਖ ਕੇ ਬਲਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਚੌਪਈ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਿਕ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ *ਕਬਯੋ ਬਚ ਚੌਪਈ* ਬਾਣੀ *ਚਰਿਤਰੋਪਾਖਿਆਨ* ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। *ਚਰਿਤਰੋਪਾਖਿਆਨ* ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਾਮ ਨਾਲ ਅੰਧੇ ਹੋਏ ਰਾਜੇ ਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕਾਮ-ਆਧਾਰਿਤ ਜੁਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਦ-ਬੁਧੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਸਬੁਧਿ ਵਾਚ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ 'ਸਬੁਧਿ ਵਾਚ' ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵੱਖ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ *ਕਬਯੋ ਵਾਚ* ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕਾਮਾਦਿਕ ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸੇਵਕ-ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸਰਬ-ਭਾਂਤ ਰਖਿਆ ਕਰਨੀ।' ਇਸ *ਕਬਯੋ ਵਾਚ* ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਹਿਣਾ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਕਵੀ ਕੋਲ ਸੇਵਕ-ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਮਾਤ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ *ਸੇਵਕ ਸਿਖ ਹਮਾਰੇ ਤਾਰੀਅਹਿ* ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ *'ਰਾਮਾਵਤਾਰ'* 1755 ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਥਾਵਾਂ 1753 ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕੈਕੇਈ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਦਿਆਂ *ਰਾਮਾਵਤਾਰ* ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ ਹੈ—
ਕਹੀ ਨਾਟਕ ਮਧ ਰੁ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਥਾ। ਜਸ ਦੀਨ ਸੁਰੇਸ ਨਰੇਸ ਜਥਾ।

ਇਥੇ *ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਥਾ* ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ *ਚਰਿਤਰੋਪਾਖਿਆਨ* ਵੱਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਚਰਿਤਰ 102 ਵਿੱਚ ਕੈਕੇਈ ਦੁਆਰਾ ਦਸ਼ਰਥ ਤੋਂ ਵਰ ਲੈਣ ਦੀ ਇਹ ਕਥਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਨਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ *ਰਾਮਾਵਤਾਰ* ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਥਾ ਦੀ ਵਿਸਤਾਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੂਜੀ ਜਗਹ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ *'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ'* ਦੀ ਰਾਸ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਆਈ ਕਥਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ 'ਚਰਿਤਰ' ਕਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। *'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ'* 1745 ਭਾਵ *'ਚਰਿਤਰੋਪਾਖਿਆਨ'* ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ *ਚਰਿਤਰੋਪਾਖਿਆਨ* ਵਿੱਚ ਸਬੁਧਿ ਵਾਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ *'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ'* ਵਿੱਚ ਜਰਾਸੰਧ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੰਤ੍ਰੀ ਸੁਮਤਿ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਵੀ ਚਿਤ੍ਰਣ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਹੋ ਜਿਹਾ *'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ'* ਅਤੇ *'ਚਰਿਤਰੋਪਾਖਿਆਨ* ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਮੇਰੁ ਕਰੋ ਤ੍ਰਿਣ ਤੇ ਮੁਹਿ ਜਾਹਿ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਨ ਦੂਸਰ ਤੋਸੋ ਚਾਰ ਪਦਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ***ਮੇਰੁ ਕਿਯੋ ਤ੍ਰਿਣ ਤੇ ਮੁਹਿ ਜਾਹਿ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਨ ਦੂਸਰ ਤੋਸੋਂ*** ਲਿਖ ਕੇ *'ਚਰਿਤੋਪਾਖਿਆਨ'* ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੀ ਚਰਿਤਰ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਰਚਇਤਾ ਹੈ।

ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ *ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ* ਨਾਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੁਝ ਪਦਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਨਿਰਾਕਾਰ, ਨਿਰਗੁਣ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਹੈ, ਪਰ ਅਗਲੀ ਬਾਣੀ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋਹੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ *'ਸ੍ਰੀ ਕਾਲ ਜੀ ਕੀ ਉਸਤਤਿ'* ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਸਰਗੁਣੀ ਕੌਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। *'ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ'* ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ, ਪਰ *'ਕਾਲ ਜੀ ਕੀ ਉਸਤਤਿ'* ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਭਾਵ ਹੈ, *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ* ਵਿੱਚ ਵਰਣਿਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ 'ਸਰਗੁਣ-ਨਿਰਗੁਣ' ਅਸਤਿਤ੍ਵ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਨਿਰਗੁਣ ਵਿੱਚ ਨਿਹਚਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਇਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ* ਪ੍ਰਤੀ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਹੀ ਹੈ। ਉਂਵ ਜੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਕਾਲ ਸਰੂਪ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬਾਕੀ ਬਾਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਝੂਠਾ ਅਤੇ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ *ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ* ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਕਾਲ ਸਰੂਪ ਦੀ ਅਕਾਲ ਉੱਤੇ ਉਤਮਤਾ ਪ੍ਰਤਖ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—
ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਰਛਾ ਹਮਨੈ। ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੀ ਰਛਿਆ ਹਮਨੈ।
ਸਰਬ ਕਾਲ ਜੀ ਦੀ ਰਛਿਆ ਹਮਨੈ। ਸਰਬ ਲੋਹ ਜੀ ਦੀ ਸਦਾ ਰਛਿਆ ਹਮਨੈ।

(ਚੱਲਦਾ....)